

A magyarországi hatósági élelmiszer-ellenőrzés kialakulása és rövid története I.

Gönczy Árpád

Hajdú-Bihar megyei Állategészségügyi és Élelmiszer Ellenőrző Állomás, Debrecen

Érkezett: 1991. szeptember 10.

A hatósági élelmiszer-ellenőrzés története — tágabb értelemben — mindazoknak a hatósági, hatósági jellegű szervezeteknek, intézményeknek a története, amelyek az élelmiszer-előállítókat és forgalmazókat, az élelmiszereket állat-, növény-, humánegészségügyi, minőségi stb. szempontból ellenőrizték és ellenőrzik.

Az intézmények közül az állami vegykísérleti, illetve törvényhatósági vegyvizsgáló állomások és jogutódaik, ha nem is mindig teljes feladat- és jogkörrel, de jogfolytonosan közel 125 éve folytatnak hatósági élelmiszer-ellenőrzést.

Az állomások létrejöttének szükségessége

A korabeli vélemények szerint a magyar hatósági élelmiszerellenőrzés létrejöttét, korszerűségét tekintve Európában Svájc, Németország után elfoglalt előkelő helyet a "szükségnek" és néhány lelkes szakember "ügybuzgalmának" köszönheti.

A 19. század második felében a magyar gazdaság fejlődését az Ausztria és Magyarország közötti vámhatár eltörlése (1850), a kiegyezés (1867) és a céhszisztem megszüntetése (1872) tette lehetővé.

A magyar mezőgazdaság, de különösen az ipar termékei a magas termelési költségek miatt az Osztrák-Magyar Monarchia határain túl nem voltak exportképesek. Ugyanakkor az 1867. év után szinte megkétszereződő városi lakosság élelmiszerellátása veszélybe került. A "szükség" a mezőgazdaság mielőbbi fejlesztését vonta maga után.

Az agrárpolitika a nagybirtok-rendszer fenntartása mellett célul tűzte ki a termőterület és az állatlétszám mérsékelését, a termésátlagok és így a termelés jelentős növelését. Ezért előtérbe került a talajjavítás, a természetes és műtrágya-, a takarmány-félék fokozottabb felhasználása, az állatok és növények fajtajellegének, minőségének javítása, az állat- és növényegészség-védelem stb. Ezek eredményeként jön létre a később híressé váló kalocsai, szegedi paprika-, makói hagyma-körzet, a budapest környéki bolgárkertészet stb.

A nagybirtokosok a földbérleti díjból részben cukorgyárakat, malmokat, szeszgyárakat stb. létesítenek.

A városok peremén kialakulnak az ipartelepek (termelőüzemek, gáz-, villanytelepek, vízüzemek).

A külföldi, főként osztrák szakembereket fokozatosan felváltják a gazdasági felsőbb tanintézetekben (Keszthely, Magyaróvár, Debrecen), a tudományegyetemeken (Pest, Kolozsvár) és a József Ipartanodában (később Műegyetemen) végzett gazdaszok, mérnökök, tanárok.

A hazai szakemberekre nagy hatással vannak a németországi tudományos és technikai eredmények. Ezért tanulmányaik közben vagy végén szívesen töltenek több-kevesebb időt neves kutatók pl. Baeyer, Bunsen, Wislicenius stb. laboratóriumában. Hazatérve tapasztalataikat nagy kedvvel alkalmazták vagy fejlesztették tovább.

A gazdaság fejlesztése és az egyre szaporodó, minden területre kiterjedt hamisítások leleplezése szükségessé tette a mezőgazdasági, ipari nyersanyagok, késztermékek stb. jellemzőinek megismerését. Megnőtt a mikroszkópos és kémiai vizsgálatok iránti igény.

A fenti igényeket más országokhoz hasonlóan kezdetben gyógyszerészek, reáliskolai, egyetemi kémiantanárok igyekeztek kielégíteni. Ezeknek a szakembereknek az "ügybuzgalma" nem ismert határt. A napi oktatói munkát befejezve, szabadidejüket feláldozva, sokszor minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, szerény felételek mellett bámulatos eredményekhez és következtetésekhez jutottak.

Az igények rohamos növekedésével azonban már szükségessé vált az intézményeken belül — rendszerint az oktatói munka megtartása mellett — a tanárok ilyen jellegű tevékenységének szervezeti elhatárolása. Ezért a tanárok vegykísérleti, illetve vegyvizsgáló laboratóriumok felállítását javasolják. A mezőgazdasági- és iparkamarák az elképpzeléseket támogatták, mert a számítások szerint egy ilyen laboratórium a befolyt vizsgálati díjakból nyereségesen fenntartható. A létesítéshez a vallás- és közoktatásügyi, illetve a földművelés-, ipar-, kereskedelemügyi miniszter jóváhagyására volt szükség.

A vegykísérleti állomások fontosságát először gróf Bethlen András miniszter ismerte fel, de az országos hálózat csak Darányi Ignác minisztersége idején épült ki.

A hatósági élelmiszer-ellenőrzés intézményesítését végül is az 1893. évi 33. törvénycikk gyorsította meg, amely szerint a tápszerek szakszerű ellenőrzéséhez kémiai intézetekre van szükség.

Az 1890-es évek elején a vizsgált termékeknek a 22 %-áról derült ki, hogy hamisították. A hamisítások elleni hatékony küzdelmet azonban nehezítette a korszerű jogszabályok, valamint a korszerű köz- és szakigazgatás hiánya. A közegészségügyről szóló 1876. évi 14. törvénycikk csak a romlott, az egészségre káros anyagokat tartalmazó termékekről intézkedett. Az újkori hamisítók Balló

Mátyás, a főváros vegyésze szerint "megokult, öntudatos, mondhatnám tanult hamisítók, akiknek az a feladatuk, hogy a táplálószereket ésszerűen hamisítsák, azaz olyformán, hogy a hamisított élelmiszer az egészségnek közvetlenül ne ártson".

A gazdakongresszusok követelésére 1889-ben létrejött a független Földművelésügyi Minisztérium. Személyzete azonban jogi végzettségű, gazdaszok legfeljebb beosztott tisztviselőként dolgozhattak. Az önállóságukat féltő vármegyei törvényhatóságok minden változtatást elleneznek. Azt tartották, hogy az igazgatáshoz nem képzettség, hanem józan ész kell. Emiatt aztán egy és ugyanazon jellegű pl. mezőgazdasági ügyben a vármegyék egymástól eltérő, sokszor ellentétesen döntöttek.

A hatósági élelmiszer-ellenőrzés 1894-ig

A 19. század elején kialakult a kémiának egy tudományágnak nem tekinthető része a mezőgazdasági kémia. Ez 'Sigmond Elek megfogalmazása szerint többek között azt vizsgálja, hogyan hat pl. a trágyaösszetétel a növények, a takarmányösszetétel az állatok fajtajellegére, minőségére illetve a növények és állatok jellemzői miként befolyásolják az élelmiszerek tulajdonságait.

A debreceni, keszthelyi, magyaróvári felsőbb gazdasági tanintézet, később gazdasági akadémia vegytani tanszékén ilyen jellegű kutató munka folyt. Debrecenben 1869-ben Védródi Viktor, magyaróváron 1873-ban Ulbricht Richard gazdasági akadémiai tanár szervezte meg a vegykísérleti állomást. Ők a kutató-oktató munka mellett már korábban is vállaltak rendszeresen magánfelek, később a törvényhatóságok felkérésére különféle vizsgálatokat. Mint a tanintézet tanárai és az állomás vezetői a tanszék berendezéseit, felszerelését stb. használva, díj ellenében egymaguk végezték a vizsgálatokat, adtak szakvéleményt, szaktanácsot. A magyaróvári állomás vezetését 1884-ben Kosutány Tamás vette át.

A városi törvényhatóságok — különösen a közegészségügyi törvény hatályba lépése után — fontos feladatnak tekintették a tápszerek, mai nyelven az élelmiszerek ellenőrzését: romlottak-e, tartalmazznak-e egészségre ártalmas anyagokat stb.

Pesten ilyen jellegű vizsgálatokat szerény díj ellenében már korábban is végzett Molnár János, a Rókus Kórház gyógyszerésze, 1867-től a város vegyésze. A városegysítés után, 1874-től a főváros vegyésze Balló Mátyás vegytanár lett. Ő a IV. kerületi főreáliskolában rendezte be "hivatalát". Az oktatómunka befejezése után, szabadidejét feláldozva tíz év alatt egymaga közel négyezer mintát vizsgált meg. A hivatal 1884-től Budapest Székesfőváros Vegyészeti és Tápszervizsgáló Intézete elnevezéssel folytatta működését. A tevékenység jellege fokozatosan megváltozik, egyre több egészségre nem ártalmas, de a fogyasztók anyagi érdekeit sértő tej-, vaj-, liszt-, szeszesital-hamisítást bizonyító vizsgálatot kell végezni. Segédvegyészek alkalmazásával 1890-ben már 2000 mintát vizsgálnak meg, amelyeket többnyire a kerületi előljárók, vásárfelügyelők küldenek be.

A földművelés-, az ipar- és a kereskedelemügyi miniszter intézkedésére 1881-ben a m.kir. Állatorvosi Tanintézet telepén két aszisztens és egy szolga alkalmazásával, Liebermann Leó a tanintézet kémia tanárának vezetésével borvizsgáló állomás kezdte meg működését. Az intézmény később önállóul, többször költözik, majd 1892-től Országos m.kir. Kémiai Intézet és Központi Vegy-kísérleti Állomás elnevezéssel folytatja tevékenységét kibővített feladatokkal. 1881-ben még csak 229, de 1893-ban évben már több, mint négyezer vizsgálatot végeznek.

Szegeden az 1879. évi árvíz után nagyszabású újjáépítési és városfejlesztési munkák kezdődtek. Ezek sikeres végrehajtására 1884-ben a város törvényhatósága az állami főreáliskolában létrehozta Szeged Város Vegyvizsgáló Hivatalát. A hivatal vezetője, egyben az iskola kémia tanára Csonka Ferenc. A jól felszerelt laboratóriumban ivóvizet, világító-gázt, élelmiszereket stb. vizsgált, szakvéleményt, szaktanácsot adott.

Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem vegytani tanszékén 1889-ben kezd meg működését Fabinyi Rudolf kémia tanár kezdeményezésére és vezetésével a Vegyvizsgáló Laboratórium. Az ipari, mezőgazdasági termékek pl. építőanyag, ásványolaj, szén, víz, bor stb. vizsgálatában részt vesznek a tanszék tanársegédei, és az egyetemi hallgatók is.

Vegy-kísérleti állomást létesítenek még 1873-ban Lőcsén, 1874-ben Keszthelyen, 1883-ban Kassán és Pozsonyban az 1894 - 1949 közötti nagy korszakban országosan két budapesti intézmény és a magyaróvári, a keleti ország részben pedig a debreceni állomás válik meghatározóvá.

A szakemberek közül Balló Mátyás kémiai munkásságát, Fabinyi Rudolfnak a szerves kémiai kutatás, Kosutány Tamásnak pedig a növénytermesztési tudomány hazai megalapozását emelhetjük ki. Mindhárman a Magyar Tudományos Akadémia tagjai lettek.

A magyarországi hatósági élelmiszer-ellenőrzés kialakulása és rövid története I.

Gönczy Árpád

Az 1867. évi kiegyezés után a mezőgazdasági és ipari kutatások, valamint az egyre szaporodó hamisítások leleplezése nagyszámú kémiai vizsgálatot igényeltek.

Ezeket az igényeket a reáliskolák, felsőbb gazdasági tanintézetek, tudományegyetemek kémia tanárai kezdetben magánemberként, később — kezdeményezésükre — intézményesen igyekeztek kielégíteni. Így jöttek létre a többé-kevésbé hivatalosan működő jelentősebb vegy-kísérleti állomások (Debrecen 1869, Magyaróvár 1873), illetve vegyvizsgáló hivatalok (Budapest 1874, Szeged 1884, Kolozsvár 1889).

A hamisítások elleni hatékony küzdelmet azonban 1896-ig akadályozta a korszerű jogszabályok, a köz- és szakigazgatás, az egységes vizsgáló- és ellenőrző hálózat hiánya.

Development and Short Story of Official Food Control in Hungary

Gönczy, Á.

After the compromise of 1867, agricultural and industrial research as well as the detection of growing number of adulteration needed lots of chemical investigations.

Chemistry teachers of secondary schools for sciences, high schools for economy and universities tried to satisfy these needs first as private persons, later- on their initiative officially. Thus the first significant chemical research stations (1869 Debrecen, 1873 Magyaróvár) and chemical analytical offices (1874 Budapest, 1884 Szeged, 1889 Kolozsvár) were established, working more or less officially.

The effective fight against adulteration was nevertheless hindered until 1896 by the lack of modern rules of law, of public and special administration, missing an unified investigating and controlling network.

Entstehen und kurze Geschichte der amtlichen Lebensmittelüberwachung in Ungarn

Gönczy, Á.

Nach dem Ausgleich im Jahre 1867 wurden immer mehr chemische Untersuchungen für die landwirtschaftlichen und industriellen Forschungen sowie für das Entdecken der zunehmenden Fälschungen benötigt.

Diesen Untersuchungen haben die Chemielehrer der Realschulen und höheren Wirtschaftslehranstalten sowie der naturwissenschaftlichen Universitäten zuerst als Privatpersonen und später auf ihre Initiative institutionell durchgeführt. So entstanden die mehr oder weniger amtlich arbeitenden bedeutenderen chemischen Untersuchungsstationen (Debrecen 1869, Magyaróvár 1873) bzw. Untersuchungsanstalten (Budapest 1874, Szeged 1884, Kolozsvár 1889).

Der Kampf gegen die Fälschungen wurde jedoch bis zum 1896 durch das Fehlen von modernen Rechtsvorschriften, der Selbst- und Fachverwaltung sowie des einheitlichen Untersuchungs- und Kontrollnetzes behindert.